

Концептуальні засади вирішення спорів адміністративними судами України

Захарчук Іван Володимирович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2024	Право	342.9

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14092969>

Анотація. У статті розглянуто концептуальні засади адміністративного судочинства в Україні, що є основою для ефективного вирішення спорів між громадянами та органами публічної влади. Звернено увагу на фундаментальні принципи судочинства, зокрема верховенство права, рівність сторін, змагальність, а також на процесуальні механізми, які забезпечують неупереджений та об'єктивний розгляд адміністративних справ. Проведено аналіз підсудності, підвідомчості, принципів доказування та застосування презумпцій, що гарантують захист прав і свобод громадян, особливо в умовах воєнного стану. Автори висвітлюють важливість адаптації адміністративного судочинства до сучасних викликів, зокрема зовнішньої агресії, що підкреслює його роль у зміцненні правової держави та державної стійкості України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, права громадян, принцип змагальності, судова система, докази, презумпція.

Conceptual principles of dispute resolution by administrative courts of Ukraine

Annotation. In the current environment, Ukraine's administrative judiciary plays a key role in forming a rule-of-law state by ensuring the protection of citizens' rights and freedoms in their relations with the state and its agencies. Defining the conceptual foundations of this judiciary is crucial for establishing an effective mechanism of public power oversight, especially amid the military aggression by the Russian Federation. This situation requires administrative courts not only to fulfill standard protection functions but also to strengthen their role in upholding democratic values and the rule of law, which are critically important for the stability and development of Ukrainian statehood.

The aim of this article is to explore the main theoretical and legal principles of Ukraine's administrative judiciary, analyze procedural mechanisms for resolving administrative disputes, and examine the specifics of evidence provision that support fairness and equality of the parties in judicial proceedings. Particular attention is given to the analysis of jurisdiction, competence, adversarial proceedings, and the principle of equality of the parties, which are essential for protecting citizens' rights in administrative disputes.

The article addresses the conceptual foundations of Ukraine's administrative judiciary as a basis for effectively resolving disputes between citizens and public authorities. Emphasis is placed on fundamental judicial principles, including the rule of law, equality of parties, and adversarial process, as well as procedural mechanisms that ensure impartial and objective

¹ ЗВО «Львівський університет бізнесу та права» <https://orcid.org/0000-0002-3983-7911>

consideration of administrative cases. The analysis of jurisdiction, competence, evidence standards, and presumptions underscores the judiciary's role in safeguarding citizens' rights and freedoms, especially under martial law. The author highlights the importance of adapting administrative judiciary practices to modern challenges, particularly external aggression, underscoring its role in strengthening the rule-of-law state and Ukraine's national resilience.

Keywords: administrative judiciary, citizens' rights, adversarial principle, judicial system, evidence, presumption.

Вступ

В умовах сьогодення адміністративне судочинство України відіграє ключову роль у формуванні правової держави, забезпечуючи захист прав і свобод громадян у відносинах з державою та її органами. Визначення концептуальних засад цього судочинства має вирішальне значення для становлення ефективного механізму контролю за публічною владою, особливо в умовах військової агресії з боку РФ. Така ситуація вимагає від адміністративних судів не лише виконання стандартних функцій правозахисту, а й посилення ролі в забезпеченні демократичних цінностей та верховенства права, що є критично важливим для стабільності й розвитку української державності.

Метою статті є дослідження основних теоретичних і правових принципів адміністративного судочинства України, аналіз процесуальних механізмів вирішення адміністративних спорів, а також особливостей доказування, які сприяють забезпеченню справедливості та рівності сторін у судовому процесі. Зокрема, увага приділяється аналізу підсудності, підвідомчості, змагальності та принципу рівності сторін, що є важливими умовами для захисту прав громадян в адміністративних спорах.

Особливості організації адміністративного судочинства в Україні досліджували Борякіна В., Джафарова М., Капинос О., Коваль М., Константи́й О., Мушенок В., Охріменко В., Орленко А. І., Остапенко О., Поляков І. С., Руденко О., Стоян А. В., Ярмакі В. та інші.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю подальшого вдосконалення адміністративного судочинства, яке повинно відповідати міжнародним стандартам правосуддя і, водночас, бути здатним оперативно реагувати на виклики, що постають перед державою в умовах воєнного стану.

Результати

Адміністративне судочинство є важливим елементом правової системи, що слугує механізмом захисту прав і свобод громадян та юридичних осіб у відносинах з державними та муніципальними органами. У своїй основі відображає концепцію правової держави, забезпечуючи судовий контроль за діяльністю органів публічної влади та створюючи належні правові умови для запобігання зловживанням владними повноваженнями.

Поняття адміністративного судочинства визначається як сукупність правових норм і процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення правосуддя в адміністративних справах, де сторони конфлікту пов'язані нерівними позиціями: одна сторона наділена публічними владними повноваженнями, а інша потребує захисту своїх прав та законних інтересів від неправомірних дій або рішень влади [1]. Така структура адміністративного судочинства покликана гарантувати правовий захист і дотримання принципу рівності перед законом, що є критично важливим в умовах становлення та розвитку України як суверенної, демократичної держави, особливо в умовах воєнної агресії РФ, коли захист прав громадян набуває особливої ваги.

Правова природа адміністративного судочинства полягає в його процесуальній специфіці, яка виявляється у нормативній регламентації прав і обов'язків сторін, особливостях доказування та розподілу доказового обов'язку, а також у пріоритеті

публічного інтересу. В адміністративному судочинстві суд виступає не лише арбітром між двома сторонами, але й захисником публічного інтересу, виступаючи гарантом законності та контролюючи дотримання владними структурами вимог законодавства. Таким чином, адміністративне судочинство є особливим типом судової діяльності, який, окрім вирішення конфліктів, забезпечує відновлення справедливості та правопорядку.

Окрему увагу варто приділити тому, що в умовах воєнного стану та зовнішньої агресії адміністративне судочинство набуває особливого значення для захисту конституційних прав громадян, які можуть бути обмежені у відповідь на виклики національній безпеці. Судова система в цьому контексті повинна забезпечувати баланс між дотриманням прав людини та захистом публічного інтересу, оскільки захист національної безпеки є пріоритетним у сучасних реаліях, але не повинен призводити до безпідставного обмеження громадянських прав. Адміністративне судочинство таким чином стає важливим інструментом, який, у межах верховенства права, сприяє побудові демократичної та правової держави, готової захищати своїх громадян навіть у найскладніші часи.

Принципи адміністративного судочинства, закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України (КАСУ) [2], становлять фундаментальні засади, які визначають сутність і правову природу адміністративного процесу, забезпечуючи справедливий і ефективний розгляд адміністративних справ, створюючи рамки для здійснення правосуддя, гарантуючи, що рішення суду будуть засновані на верховенстві права, повазі до прав і свобод особи та відповідності основним засадам правової держави.

Одним із ключових принципів, закріплених у КАСУ, є принцип верховенства права (ст. 6), який передбачає, що права людини, її свободи та законні інтереси є найвищою соціальною цінністю, а всі органи влади, зокрема суди, зобов'язані забезпечити їх захист. Зазначений принцип зобов'язує адміністративні суди у своїй діяльності керуватися не лише законами, а й загальноприйнятими стандартами правосуддя, забезпечуючи справедливий і неупереджений розгляд справ.

Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 8) також є фундаментальним для адміністративного судочинства, оскільки вимагає рівного ставлення до всіх осіб, незалежно від їхнього соціального статусу, посадового становища чи приналежності до певних груп. Зокрема, в адміністративних справах, де одна зі сторін має владні повноваження, цей принцип набуває особливої ваги, спрямовуючи судовий процес на захист прав фізичних осіб від потенційних зловживань з боку державних органів.

Принцип змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі (ст. 9) є одним із базових процесуальних принципів, що надає сторонам рівні можливості для обґрунтування своїх позицій. Визначає, що кожна сторона має право на представлення своїх аргументів, подання доказів та участь у розгляді доказів протилежної сторони. Змагальність не лише забезпечує неупередженість і справедливість процесу, але й підвищує довіру до судових рішень, адже сторони мають можливість активно захищати свої права.

Важливим принципом є принцип гласності судового процесу (ст. 10), який вимагає від адміністративного суду активної участі у встановленні обставин справи. Суд не обмежується тільки представленими сторонами доказами, а має право і зобов'язаний самостійно збирати докази, якщо це необхідно для повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи. Такий підхід особливо важливий в адміністративному судочинстві, де держава через свої органи виступає стороною спору.

Значущим в умовах воєнної агресії рф є принцип розумних строків судового розгляду [3]. Адміністративні суди зобов'язані забезпечити якнайшвидше відновлення порушених прав громадян, особливо в ситуаціях, що стосуються забезпечення основних конституційних прав та свобод. Оперативність судового розгляду стає вирішальною в

умовах, коли необхідно захистити права громадян, зокрема тих, хто потерпає від наслідків агресії.

У сукупності наведені принципи формують правову основу для вирішення адміністративних спорів, забезпечуючи не лише захист прав і законних інтересів громадян, а й підкріплюючи засади демократичного суспільства та правової держави, а також є гарантією, що адміністративні суди виконуватимуть свою функцію в умовах складних соціально-політичних і воєнних викликів, стоячи на захисті конституційного ладу та правопорядку в Україні.

Аналіз адміністративного судочинства в різних правових системах дозволяє виявити спільні риси та особливості, що визначають його ефективність та відповідність європейським стандартам правосуддя. В умовах правової реформи в Україні важливо враховувати досвід інших країн, зокрема тих, де адміністративне судочинство має давні традиції та високий рівень правового захисту громадян. У Таблиці 1 відображено основні аспекти порівняльного аналізу адміністративного судочинства в Україні, Німеччині, Франції та на рівні загальноєвропейських стандартів, що визначаються правовими актами Ради Європи.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз адміністративного судочинства в різних правових системах

Параметр	Україна	Німеччина	Франція	Європейські стандарти
Правова основа	Кодекс адміністративного судочинства України	Основний закон і адміністративно-процесуальне законодавство	Кодекс адміністративного правосуддя	Європейська конвенція з прав людини, рекомендації Ради Європи
Роль суду	Активна роль суду в з'ясуванні обставин, принцип офіційності	Суд виступає арбітром, але також має повноваження активного контролю	Активна роль суду в дослідженні фактів і контролі	Суд має дотримуватися балансу між активністю і неупередженістю
Змагальність	Гарантується змагальність сторін	Обмежена змагальність, зважаючи на інквізиційний характер процесу	Сильний інквізиційний процес, що обмежує змагальність	Право на справедливий судовий розгляд та доступ до правосуддя
Принцип рівності	Рівність сторін перед судом	Забезпечується, але з акцентом на підтримку публічного інтересу	Особлива увага до громадського інтересу	Рівність усіх перед законом, зокрема у судових розглядах
Докази та доказування	Вільне дослідження доказів, обов'язок доказування розподілено	Високий стандарт доказування, суд має право вимагати додаткових доказів	Розширені права суду у збиранні доказів	Рекомендації щодо поваги до прав сторін у поданні доказів
Оскарження рішень	Двоступенева система: апеляція та касація	Апеляційний і касаційний розгляд із високими вимогами до обґрунтованості	Касаційна система з обмеженим доступом до перегляду справ	Право на ефективний засіб правового захисту
Гласність і відкритість	Публічні слухання, відкритість інформації	Гласність, але з можливими обмеженнями для захисту публічного інтересу	Відкритість із акцентом на публічний інтерес	Принцип гласності з можливими обмеженнями у виняткових випадках

Узагальнено автором

У таблиці продемонстровано відмінності та спільні риси адміністративного судочинства в окремих правових системах, що сприяють кращому розумінню і застосуванню європейських стандартів у національній судовій практиці України.

Процесуальні механізми, за допомогою яких здійснюється вирішення адміністративних спорів, становлять важливу частину адміністративного судочинства, забезпечуючи дотримання прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб у відносинах з органами влади. Розгляд цих механізмів дозволяє зосередитися на конкретних інструментах і процедурах, які застосовуються адміністративними судами для належного, неупередженого та ефективного вирішення спорів, забезпечуючи при цьому баланс між інтересами держави та правами особи.

Підсудність та підвідомчість є важливими елементами процесуальної форми адміністративного судочинства, які забезпечують чітке визначення компетенції судів у розгляді адміністративних спорів. У системі адміністративного судочинства України такі категорії набувають особливого значення, оскільки спрямовані на встановлення порядку розгляду адміністративних справ залежно від суб'єктного складу та предмету спору.

Підсудність визначає конкретний адміністративний суд, уповноважений розглядати ту чи іншу справу залежно від територіальної належності, рівня суду та категорії спору. У Кодексі адміністративного судочинства України передбачені правила територіальної підсудності, що гарантують зручність доступу до правосуддя для громадян та юридичних осіб [10]. Також, з урахуванням специфіки окремих спорів, можливе визначення альтернативної підсудності, коли позивач може обирати між кількома судовими установами.

Підвідомчість, у свою чергу, встановлює, які справи належать до компетенції адміністративних судів, відмежовуючи їх від юрисдикції інших судових інстанцій – господарських, цивільних, кримінальних. Критерієм визначення підвідомчості адміністративного суду є наявність публічно-правового елемента у спорі, тобто коли однією зі сторін є орган державної влади або посадова особа, що здійснює владні повноваження [10].

У контексті адміністративного судочинства України підсудність та підвідомчість є запорукою ефективного судового розгляду, адже вони дозволяють уникнути конфліктів юрисдикцій та забезпечують належний рівень спеціалізації судів. У сьогоdnішніх умовах, коли Україна протистоїть зовнішній агресії, значення цих елементів набуває ще більшої ваги, адже вони гарантують, що суди продовжуватимуть виконувати свою функцію правозахисного органу, навіть попри зовнішні виклики.

Змагальність та забезпечення рівності сторін є одними з фундаментальних засад адміністративного судочинства, що спрямовані на утвердження справедливості та дотримання прав кожної сторони в процесі [5]. Наведені принципи забезпечують належне функціонування адміністративного судочинства, яке є інструментом захисту прав і свобод громадян у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Принцип змагальності надає сторонам процесу рівні можливості представити свої докази, аргументи та довести обґрунтованість своїх позицій, передбачає активну участь сторін у встановленні обставин справи та обов'язок кожної з них аргументувати свою позицію, надаючи відповідні докази та контраргументи. У адміністративному судочинстві це означає, що як позивач, так і відповідач мають право подавати докази, клопотати про залучення експертів, ставити запитання один одному та висловлювати власні заперечення. Адміністративний суд, виконуючи свою функцію арбітра, контролює дотримання принципу змагальності, забезпечуючи неупередженість та об'єктивність розгляду справи.

Водночас принцип рівності сторін встановлює, що кожна зі сторін має рівні процесуальні права та обов'язки перед судом. Такий принцип особливо важливий в адміністративному судочинстві, де одна зі сторін, зазвичай, є представником держави або органом влади, а інша - фізичною або юридичною особою, права якої потребують захисту. Рівність сторін у цьому контексті означає, що державні органи не мають привілейованого становища і повинні діяти виключно у межах наданих їм повноважень, дотримуючись правопорядку та законності. Адміністративний суд виступає гарантом цього принципу, забезпечуючи, щоб громадяни мали повноцінну можливість захистити свої права від потенційних зловживань владою.

Отже, змагальність та рівність сторін є невід'ємними складовими справедливого адміністративного процесу, що забезпечують ефективний захист прав і свобод у демократичному суспільстві.

Доказування в адміністративних спорах має особливу специфіку, що відображає природу відносин між особою та державними органами, а також враховує обов'язок суду забезпечити неупереджений і всебічний розгляд справи [11]. В адміністративному процесі питання стандартів доказування, розподілу обов'язку доказування та застосування презумпцій є фундаментальними для забезпечення справедливості судового розгляду, особливо у відносинах, де сторона з владними повноваженнями володіє істотною перевагою.

Стандарти доказування в адміністративному судочинстві зазвичай встановлюють рівень і якість доказів, необхідних для підтвердження позиції кожної сторони. У багатьох випадках адміністративні суди користуються стандартом «достатньої переконливості», що означає, що кожен поданий доказ має бути чітким, логічно обґрунтованим і послідовним, а його обґрунтованість має бути перевірена судом. Таким чином, стандарти доказування забезпечують процесуальний порядок і запобігають маніпуляціям з боку сторін.

Обов'язок доказування в адміністративних справах розподіляється між сторонами відповідно до природи спору та специфіки адміністративного процесу. Загальне правило передбачає, що кожна сторона повинна доводити ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог чи заперечень. Однак в адміністративному судочинстві часто на відповідача - державний орган або посадову особу - покладається обов'язок доведення законності прийнятих рішень, дій або бездіяльності [12]. Таким чином, адміністративний суд, зважаючи на баланс інтересів і процесуальну справедливість, може вимагати від органів влади додаткових доказів, які підтверджують правомірність їхніх рішень.

Застосування презумпцій в адміністративному судочинстві є додатковим процесуальним інструментом, що дозволяє суду ухвалювати рішення, виходячи з ймовірних обставин, якщо одна зі сторін не надала достатніх доказів для їх спростування. Зокрема, презумпція законності актів державної влади передбачає, що рішення, дії або бездіяльність органів влади вважаються правомірними, доки не доведено зворотного. Однак ця презумпція не є абсолютною: якщо позивач надає аргументовані докази неправомірності дій органу, тягар доказування переходить на відповідача [13]. Такий підхід забезпечує додатковий захист прав громадян, оскільки органи влади повинні надавати вагомі докази, що спростовують обґрунтовані претензії громадян.

У сучасних умовах, коли Україна стикається з викликами зовнішньої агресії та воєнного стану, особливості доказування в адміністративному судочинстві набувають додаткової значущості. Судові органи мають дотримуватися стандартів доказування та забезпечувати справедливість процесу навіть у складних умовах, адже це є основою довіри громадян до держави та правової системи загалом.

Концептуальні засади вирішення спорів адміністративними судами України, враховуючи сьогоденні виклики, є не лише правовими інструментами, але й соціально значущими гарантіями, що утверджують демократичні принципи та права людини в контексті протистояння зовнішній агресії. Така модель судочинства, орієнтована на захист особи від можливих зловживань владними повноваженнями, розвивається як ефективний механізм реалізації конституційних прав і свобод, посилюючи довіру до правової системи.

Оригінальність концептуальних засад адміністративного судочинства України полягає в поєднанні принципів правового захисту з гнучкими процесуальними механізмами, що забезпечують баланс між правами громадян та державними інтересами. У межах адміністративного судочинства формуються унікальні процесуальні стандарти, які адаптуються до нових викликів, зокрема умов воєнного стану. Особливістю українського підходу є не лише суворе дотримання принципів рівності, змагальності та забезпечення доказової бази, а й активне використання судового контролю для захисту прав громадян, що стало особливо актуальним в умовах агресії РФ.

Концепція адміністративного судочинства в Україні має трансформуватись разом із суспільними змінами, зокрема з урахуванням потреб громадянського суспільства та міжнародних стандартів прав людини. Судова система, спираючись на національно-патріотичну мотивацію і прагнення захисту української державності, покликана стати не тільки арбітром, а й активним захисником демократичних цінностей. У цьому контексті адміністративне судочинство України має всі передумови для створення нової парадигми правосуддя, що базується на стійкості до зовнішніх впливів і непохитності в захисті прав громадян.

Таким чином, адміністративні суди, формуючи практику захисту прав у відносинах між особою і державою, не лише виконують правову функцію, але й закладають основу для подальшого розвитку демократичного суспільства, яке поважає та цінує права людини.

Висновки

Адміністративне судочинство створює ефективні умови для захисту прав і свобод громадян від потенційного зловживання владою. Закріплені у Кодексі адміністративного судочинства принципи верховенства права, рівності сторін, змагальності та гласності є не лише формальними вимогами, а й надійним інструментом підтримки справедливості та забезпечення доступу до правосуддя. В умовах соціально-політичних трансформацій і зовнішньої агресії ці принципи виконують особливу місію - зберігають довіру громадян до судової системи та підкріплюють державну стійкість.

Дослідження процесуальних механізмів вирішення адміністративних спорів, зокрема підсудності та підвідомчості, підтвердило, що є вагомим елементом для чіткого розмежування компетенції судів і забезпечення оперативності судового розгляду. Правильне визначення підсудності сприяє доступності правосуддя навіть в умовах воєнного стану, а підвідомчість дозволяє відокремити адміністративні спори від інших юрисдикцій, забезпечуючи високий рівень спеціалізації та професіоналізму у розгляді публічно-правових конфліктів.

Принципи змагальності та рівності сторін у адміністративному процесі створюють необхідну рівновагу між громадянином і державою, вимагаючи, щоб державні органи діяли в межах повноважень і надавали докази правомірності своїх рішень. Змагальність дозволяє сторонам активно захищати свої інтереси, а рівність перед судом підкреслює, що жодна зі сторін не має привілейованого статусу, що є критично важливим у справедливому судовому процесі.

Нарешті, аналіз доказування в адміністративному судочинстві виявив його ключові елементи: стандарти доказування, обов'язок доказування та застосування презумпцій. Встановлення високих стандартів доказування та вимога щодо обґрунтованості позицій сторін гарантують всебічний і об'єктивний розгляд справ. Презумпції, зокрема презумпція законності дій державних органів, покликані захистити публічний інтерес, але в разі необхідності зобов'язують органи влади надати докази на користь своєї позиції, забезпечуючи додатковий захист прав громадян.

Отже, адміністративне судочинство України виконує надважливу функцію захисту прав громадян у відносинах з державою, спираючись на міцний концептуальний фундамент, який поєднує процесуальну справедливість, рівність сторін і суворі стандарти доказування. Такий підхід, адаптуючись до сучасних викликів, є не лише запорукою правової державності, але й важливим елементом державної стійкості та демократичного розвитку України, що особливо актуально в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Константий, О. (2019). До питання поняття, предмета, методу і системи адміністративного судочинства України. Підприємництво, господарство і право, 8, 86-90. <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/8/17.pdf>
2. Верховна Рада України. (2005). Кодекс адміністративного судочинства України (Закон № 2747-IV від 6 липня 2005 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Борякіна, В. (2023). Принцип оперативності як процесуальний засіб адміністративного судочинства. Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Право», (35), 166-171. <https://periodicals.karazin.ua/law/article/download/21326/21090>
4. Коваль, М. П. (2022). Порівняльно-правові аспекти адміністративної юстиції як складова правознавства: сучасний стан. <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/2/33.pdf>
5. Капинос, О. В. (2021). Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні. <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2752/1/2021Kapynos.pdf>
6. Поляков, І. С. (2020). Моделі адміністративного судочинства в державах континентального типу правової системи. <http://212.1.86.13/jspui/bitstream/123456789/4103/1/10%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%20%D0%86.%20%D0%A1..pdf>
7. Орленко, А. І. (2022). Адміністративні суди в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз. Випуск 26, 23. http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/26_2022.pdf#page=23
8. Ярмакі, В. Х. (2020). Щодо зарубіжного досвіду організаційної побудови адміністративної юстиції (Doctoral dissertation, Одеса: ОДУВС). <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/cc77c835-cb3d-493f-b01d-615921ce07d9/download>
9. Троць, Д. В. (2023). Запровадження адміністративного судочинства європейського зразка в Україні. Питання реформування правової системи, 91. https://www.law.vnu.edu.ua/_files/ugd/65dd18_60509ccf1e3b4d97bd44d7f13ecf596e.pdf#page=91
10. Остапенко, О. (2024). Про природу і поняття адміністративних спорів. Наукові перспективи (Naukovì perspektivi), (3 (45)). <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/10304/10359>

11. Стоян, А. В. (2021). Триступенева градація стандартів доказування в адміністративному процесі. Форум права, 66(1), 25-36. http://www.forumprava.pp.ua/files/025-036-2021-1-FP-Stoian_5.pdf
12. Джафарова, М. В. (2020). Окремі питання доказування в адміністративному судочинстві в Україні. <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/e9843974-275a-4979-9dd7-739da4858177/download>
13. Мушенко, В., & охріменко, В. (2023). Використання принципу презумпції невинуватості у системі адміністративної юстиції. Use of the principle of presumption of innocence in the system of administrative justice. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/27.pdf